

Erfgoedplanning in Nederland - Een incomplete paradigmawisseling

Erfgoedplanning, het hedendaags gebruik maken van het verleden, heeft nog maar een geschiedenis van enkele decennia. Wat gepassioneerde amateurs begonnen als een kruistocht ter bescherming van erfgoed is een geaccepteerd onderdeel van de ruimtelijke ordening geworden. Dit artikel behandelt de huidige stand van zaken alsmede de sterkten en zwakten van erfgoedplanning in Nederland, veelal terugkerend in de hierop volgende artikelen.

GREGORY ASHWORTH EN JEANNETTE KUIPERS

Wiens erfgoed? De Waterlinie als Nationale trots. (Foto Casper Stelling)

Voor zover we weten is het woord 'erfgoed' (heritage) voor het eerst in 1991 gebruikt als titel voor een boek bestemd voor geografie- en planologiestudenten. De titel werd op het laatste moment gewijzigd van 'urban conservation planning' in 'heritage planning'. Deze nieuwe titel was een erkenning van het feit dat er een duidelijke verandering in begripsvorming had plaatsgevonden en dat aspecten van het overgebleven en herinnerde verleden op een duidelijk nieuwe manier werden benaderd. Deze verandering in terminologie kreeg niet direct erkenning en nam aanvankelijk ook lang niet alle onduidelijkheden weg. Slechts een handjevol studenten begon het studieobject af te bakenen en benaderingswijzen te ontwikkelen.

In 1972 al stelde Lynch de vraag: what time is this place? Lowenthal deed zijn best om in 'The past is a foreign country' uit 1986 een antwoord te formuleren, terwijl Tunbridge in 1984 de eerste was die de gebouwde omgeving bij de vraagstelling betrok en zich de vraag stelde die nog steeds gesteld wordt, namelijk: wiens erfgoed?

Het begrip erfgoed heeft lange tijd voor velen enkel een persoonsgerelateerde wetelijke betekenis gehad. De betekenis van een collectieve maatschappelijke erfenis omvat het pas sinds kort. Nog steeds is het vooral makkelijker om het begrip erfgoed in dit laatste verband uit te leggen aan de hand van wat het niet is.

Het bestuderen van erfgoed is niet, zoals in sommige universiteitsprogramma's van faculteiten in cultuur en kunst is ontwikkeld, de studie van een selectie van de eervolle of artistieke splinters van het verleden. Het is zelfs niet de conservering of

reconstructie van het pluralistische verleden, een intrinsiek onmogelijke en dus bedrieglijke bezigheid. Erfgoed behelst ook meer dan de oude ruïnes, die erg ongelegen de ruimtes bezaaien, waarop planners en ontwerpers hun Utopia's van moderne functionele efficiëntie en esthetische meesterwerken willen situeren.

Paradigma's

We kunnen een ontwikkeling van een paradigma schetsen, die simpelweg begint met behoud, te definiëren als bescherming tegen schade, hetzij aangericht door de mens, hetzij aangericht door de natuur. Er worden autoriteiten opgericht die criteria mogen opstellen waaraan objecten moeten voldoen om op een monumentenlijst te kunnen worden geplaatst. De planningsimplicaties zijn beperkt en negatief. De planner is louter bezig objecten die niet meer onder de reguliere planningsoverwegingen vallen, te ontzien.

De ontwikkeling naar een conservatieparadigma, door Burke gedefinieerd als 'behoud met een doel', voegt twee nieuwe dimensies toe aan erfgoedplanning. Dat zijn de concepten 'ensemble' (een landschappelijke compositie, als tegenhanger van een individueel object) en 'doel'. Conservatie was niet de plaatsvervanger van behoud, maar kreeg een wat ongemakkelijke plaats aan haar zijde, met als opmerkelijke verworvenheden de beschermde gezichten (ensembles) en de daarbij behorende toevoeging van een functie aan de vorm.

Door de aanwijzing van gebieden en objecten en de beslissende rol van het eigentijdse doel hierin, werden planners en bestuurders in staat gesteld de architecten en historici - nu gereduceerd tot louter leveranciers van historische ingrediënten - opzij te schuiven. Gezien deze ontwikkeling werd het erfgoedparadigma vervolgens gedefinieerd als 'hedendaags gebruik van het verleden'.

Echter, de radicale veranderingen die deze verschuiving in benaderingswijze inhoudt, zijn nog niet door iedereen onderkent. Ten eerste richt dit paradigma zich op het heden, waarbij verleden en toekomst niet meer dan denkbeeldige eenheden zijn. Er is echter niet zoiets als één verleden: het verleden is pluralistisch! Daarom kan men ook niet het verleden behouden dan wel conserveren. Ten tweede is gebruik de variabe-

Waarom? Industrieel erfgoed in Utrecht. (Foto Casper Stelling)

le geworden. Deze variabele bepaalt zowel de input (selectie, verpakking, interpretatie) als de output (gebruiken en gebruikers). De belangrijkste vragen zijn daarom inmiddels niet langer wat en hoe, maar wie en waarom.

Sterkte punten

Een overzicht van de sterke punten en de verworvenheden van erfgoedplanning in Nederland begint (en eindigt ook voor velen) onontkoombaar met financiën. In Nederland heeft over de afgelopen 30 jaar zowel privé als publiek meer behoud, renovatie en rehabilitatie van historische gebouwen, landschappen en steden plaatsgevonden dan in de meeste omliggende landen. Hoewel er altijd een tekort aan financiële middelen lijkt te zijn en er geen selectiemethode mogelijk is dat zo veelomvattend is dat alles wat ook maar voor één individu van waarde is behouden kan worden, is er geen gerelateerde overheidsinstelling in een van de buurlanden voor te stellen die niet met een jaloezse blik naar dit aspect van het Nederlandse overheidsbeleid kijkt. Minder voor de hand liggend, maar waarschijnlijk wel belangrijker, is het publieke bewustzijn. In tegenstelling tot veel andere planningsaspecten wordt historisch gezien vaak vanuit de publieke opinie opgeroepen tot bescherming

van erfgoed, zelfs al is dat in eerste instantie een invloedrijke elitaire minderheid. Overheden volgen vaak schoorvoetend, op hun beurt gevolgd door wetenschap in een poging te begrijpen wat er gebeurt. Inmiddels hebben we een situatie bereikt waarin een duidelijke publieke overeenstemming heerst onder een meerderheid van de bevolking die op passieve wijze steun betuigt aan het behoud van aspecten van het verleden. Daarnaast is er ook sprake van een groeiende actieve betrokkenheid. Dit manifesteert zich niet alleen in de talrijke rapporten van overheidsinstanties over het belang van de historische bebouwde omgeving, maar ook in de miljoenen mensen die deelnemen aan de jaarlijkse monumentendag en de duizenden die actief zijn in Heemschut,

en tevens in de talloze verenigingen die campagne voeren voor plaatselijke bijzonderheden, perioden of soorten artefacten. Het Nederlandse tv-publiek lijkt klaar voor een programma over historische gebouwen in de stijl van Big Brother, zoals het programma Restoration op de BBC.

De Rijksdienst voor Monumentenzorg (samen met de unieke maar ondergevalueerde Monumentenwacht) kan voldaan zijn succes aanschouwen: groeiende lijsten van monumenten in verschillende categorieën en de groeiende hoeveelheid beschermd ruraal en stedelijk landschap. De architecten en historici in Zeist werden door de publieke opinie gestimuleerd om jonge (1910) en nu zelfs nog jongere (1940-1965) monumenten en een steeds bredere

Wiens erfgoed? Karakteristieke arbeiderswijk in Eindhoven. (Foto Casper Stelling)

Voorbeeld van identiteitscheppend erfgoed in Kyoto, Japan. (Foto Casper Stelling)

verscheidenheid aan artefacten op te nemen, inclusief bijvoorbeeld industrieel erfgoed.

Ook moet er melding worden gemaakt van de provinciale inventarisatie van potentieel erfgoed in de zogenoemde cultureel-historische atlanten, de snelle incorporatie van de uitwerking van het Verdrag van Valletta ten aanzien van archeologische sites in de ruimtelijke ordening en het realiseren van het concept bodemarchief (BBA). Nog belangrijker dan deze wettelijke en bestuurlijke verworvenheden is dat ten aanzien van morele argumentatie de erfgoedbeweging een grotendeels onaantastbare superioriteitspositie heeft aangenomen. Tenslotte is conservatieplanning op effectieve wijze geïntegreerd in een reeds zeer slagvaardig ruimtelijk ordeningssysteem. Een groot deel van zowel de bebouwde omgeving als rurale landschappen wordt geconserveerd en beheerd op grond van een soort formele erfgoedaanwijzing. Met uitzondering van een paar kleine eilandstaten kan gerust gesteld worden dat Nederland de dichtste concentratie van beschermde

gebouwen en een uitgestrekte dekking van beschermde gezichten in de wereld heeft. Dat velen nu zullen aanvoeren dat de resterende problematiek direct gevolg is van dat succes, is een duidelijke manifestatie van de grootte van wat is bereikt. Waar voorheen verandering werd bestreden door behoud, lijkt het nu of de mogelijkheid om te veranderen zelf behouden moet worden.

Zwakke punten

Het succes lijkt zo aansprekend dat het in twijfel trekken van aspecten ervan als een ondankbare ondermijning kan overkomen van het vele dat is bereikt in de 43 jaar sinds de eerste monumentenwet. Het enorme succes leidt bovendien tot de vraag of er nog iets resteert om voor te vechten.

Fundamenteel gezien blijft de conceptuele basis echter verwarrend en vol onzekerheden, waardoor het niet lukt paradigmawisseling binnen het planningssysteem te internaliseren. In de praktijk blijft de focus van de officiële instellingen, zoals eerder beschreven, gericht op de veronderstelde intrinsieke

waarden van de objecten, artefacten en sites, in plaats van de waarden die door hedendaagse individuen aan deze objecten worden gegeven. Noch het verleden van de mens, noch het fysieke landschap heeft enige intrinsieke waarde voor de moderne samenlevingen. Mensen creëren het erfgoed waar ze behoefte aan hebben door er zelf extrinsieke waarden aan toe te kennen. Wanneer men die stelling accepteert, moet men inzien dat de dynamiek van samenlevingen de kritieke variabele vormt. Zo niet, dan wordt overduidelijk aan sociale verandering, in termen als globalisering, multiculturalisme en individualisering, voorbijgegaan. Veel officieel publiek erfgoed blijft een-tonig en weerspiegelt waarden en aandames die voor het overgrote deel al lang niet meer bestaan, als ze al bestaan hebben buiten de officiële verbeelding. Een gefragmenteerde samenleving zal een gefragmenteerd erfgoed produceren.

Ten tweede een meer praktisch punt. Erfgoedplanning is niet langer een bijzondere bezigheid voor bijzondere

plaatsen, maar een onontkoombaar onderdeel van het dagelijkse leven van gewone mensen op gewone plaatsen. De gevolgen van een steeds langer wordende monumentenlijst en de groeiende gebouw- en landschapsbescherming zouden onderhand volledig naar waarde moeten worden geschat en derhalve moeten worden opgenomen in de beoefening van planning. Het onderzoeksprogramma 'Living in the past' van de Rijksuniversiteit Groningen bestudeert de aspecten van deze interactie tussen officiële erfgoed-aanwijzing van gebouwen en gebieden door de overheid enerzijds en de reactie van op deze van boven af opgelegde historiciteit anderzijds.

Ten derde speelt erfgoed binnen de tegenwoordige zoektocht naar identiteit van groepen, gemeenschappen, maar bovenal plaatsen, een belangrijke en vaak dubieuze rol in het scheppen en uitdrukken van die gezochte identiteiten. Het Belvedere-programma biedt zowel het beste als het slechtste ambtelijk denken over dit onderwerp in Nederland. De publieke investeringen en de officiële aandacht voor erfgoed zijn welkom als stimulans voor het debat op alle bestuurlijke niveaus. Echter, zijn benadering is fundamenteel behoudend ofwel defensief, in de zin dat het doel is een tegenwicht te vormen tegen de gevolgen van de sociaal-economische globalisering. Het toont een fundamenteel misverstand over de relaties tussen rurale en stedelijk landschappen enerzijds en plaatsidentiteiten anderzijds. Ook toont het een misverstand tussen mensen en hun verleden. Het idee dat lokale identiteit een constant gegeven is van plaatsen dat alleen maar ontdekt hoeft te worden en vervolgens beschermd, is onjuist. En erger nog, het negeert diversiteit van mensen in het creëren van verschillende identiteiten.

Kwesties

ONDANKS het succes blijven er vier nog te overbruggen kloven bestaan, die hieronder in volgorde van kwaad tot erger aan bod zullen komen.

Ten eerste is er een organisatorische kloof tussen de selectie en het management van erfgoed aan de ene kant en de gebruikers aan de andere kant.

Eerstgenoemde bevinden zich in de publieke sector en hebben politieke en culturele motieven terwijl de laatstge-

noemde veel meer uiteenlopen in motieven, verwachtingen en ervaringen. Zelfs binnen de betrokken overheidsinstellingen zijn de politieke en administratieve verantwoordelijkheden voor verschillende elementen van erfgoed vaak gefragmenteerd, waarbij een sterke tendens zichtbaar is naar de scheiding tussen erfgoed planning van andere aspecten van planning.

Ten tweede is er een kloof tussen de verschillende gebruikers van erfgoed. Dit kan in de vorm zijn van frictie tussen de economische functie en de culturele, sociale en politieke gebruikers, bijvoorbeeld het gebruik van erfgoed als vrij toegankelijk publiek goed. Dit gegeven is gerelateerd aan de vraag 'wiens erfgoed', en de noodzaak om verder te gaan dan het geven van meerdere antwoorden op het beheerbeleid die een afspiegeling vormen van de intrinsieke 'multi-use' kenmerken van erfgoed.

Een derde kloof bestaat tussen het officiële en het alledaagse; de expert versus de gewone burger; de erkende cultuur versus de tegencultuur. Erfgoed is nog steeds het belangrijkste instrument waar het gaat om de socialisatie van de ondergeschikte en de legitimatie van het dominante, evenals een bron van individuele voldoening en uiting. Antwoord op de vraag wie beslist er wat erfgoed is, kan daarom alleen maar zijn dat dit een wisselwerking tussen overheden en burgers moet zijn, maar dat een evenwicht in 'top down' en 'bottom up' -benadering desalniettemin erg moeilijk te realiseren kan zijn.

Tenslotte is er een kloof tussen onze toenemende atomiserende, consumerende, pluralistische samenleving en het gemeenschappelijke collectivisme dat ons huidig erfgoed geschapen heeft en nog steeds de selectie, het management en de integratie van het publieke erfgoed bepaalt. De behoeften, verwachtingen en waarden van de hedendaagse mens stemmen nauwelijks overeen met het officiële erfgoed waarmee hij verondersteld wordt zich te identificeren. Dit betekent dat verleden, erfgoed en identiteit alleen kunnen worden geïnterpreteerd en begrepen als elk element van deze drie-eenheid wordt gepluraliseerd.

Deze problemen zijn niet uitsluitend van toepassing op Nederland. Maar gegeven de voorgaande successen en de redenen daarvoor, is het in een vrij

unieke positie om ze het hoofd te bieden en op te lossen.

Gregory Ashworth is hoogleraar erfgoedplanning aan de Rijksuniversiteit Groningen. Jeannette Kuipers is AIO aan de Rijksuniversiteit Groningen en bezig met haar thesis 'Leven in het verleden'.

Literatuurselectie

Ashworth, G.J. (1991) *Heritage planning: conservation as the management of urban change*. Groningen: Geopers.

Ashworth, G.J., and M.J. Kuipers (2001) *Conservation and identity: a new vision of pasts and futures in The Netherlands*. *European Spatial Research and Policy* 8 (2) pp.55-65.

Berends, R. (2003) *Pocket Monumenten*. Den Haag: SDU Uitgevers.

Burke, G. (1976) *Townscapes*. Harmondsworth: Penguin.

Ennen, E. (1999) *Heritage in fragments: the meaning of pasts for city centre residents*. *Nederlandse Geografisch Studies Groningen*.

Kuipers, M.J. (2002) *Consequences of designating the recent past: Korreweg-district, Groningen, The Netherlands*. *International journal of heritage studies* 8, nr. 1, pp. 53-62.

Lowenthal, D. (1986) *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lynch, K. (1972) *What time is this place?* Cambridge: The M.I.T. Press.

Tunbridge, J.E. (1984) *Whose heritage to conserve? Cross cultural reflections upon political dominance and urban heritage conservation*. *Canadian Geographer* 28 171-80

OCW, LNV, VROM, VW (1999) *Belvedere: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag: VNG-uitgeverij.